

KAPİTALİZM ATAERKİ VE KADIN EMEĞİ

Ferda DÖNMEZ ATBAŞI*, M. Meryem KURTULMUŞ**

Özet

Günümüzde teknolojik ilerleme ve üretimin örgütlenmesindeki değişiklikler nedeniyle üretimin parçalanması ve bu süreçlerin farklı ülkelerde gerçekleştirilmesi mümkündür. Bir taraftan Doğrudan yabancı yatırımlar ve diğer taraftan uluslararası alt sözleşme ilişkileri ile üretim belli bölgelerde yoğunlaşsa da, kapitalist üretim ilişkileri dünya ölçeğine yayıldığı bir tarihsel noktadayız. Böyle bir bağlamda kadınların ezilmişliğinin kökenlerini aramak, cinsler arası sömürü ilişkilerinin dinamiklerini açığa çıkarmak ve mevcut diğer sömürü ilişkileri ile olası bağlarını ortaya koymak insani özgürleşmeye katkı için önemli bir çabadır. Kapitalist üretim biçiminin eksiksiz bir tahlili mutlaka sınıflar, cinsiyetler ve etnisiteler arası eşitsizlik ilişkilerini barındırmak zorundadır. Bu çalışmada yapılmak istenen bu veçhelerden sadece biri olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine yoğunlaşmak ve kapitalizmde kadın emeğinin tabi olduğu ilişkileri tartışmaktır. Bunu yapmak için ilkin kapitalizme geçiş sürecinde kadın emeğinin geçirdiği dönüşümlere odaklanıyoruz. Üretim ve yeniden üretim arasındaki ilişkinin kadın emeğini nasıl ikincilleştirdiğini tartıştıktan sonra, kadın emeğine bakışta ortaya çıkan temel feminist yaklaşımları ele alıyoruz. Son kısımda da iktisadi yeniden yapılanma döneminin makroekonomik koşulları ve bunların kadın emeği üzerine etkilerini tartışıyoruz.

Anahtar kelimeler: Kapitalizm, kadın emeği, üretim-yeniden üretim, feminizm, neoliberalizm

Capitalism Patriarchate and Women's Labor

Abstract

It is now possible in today's capitalism to deconstruct the production into sub-processes and deliver it to different countries. Even though production is concentrated in certain geographical locations via Foreign Direct Investment and international sub-contracting mechanisms, we are in a historical moment in which capitalist relations of production are a world-scale phenomenon. In such a context, it seems a very significant contribution to human emancipation to look for the origins of women's subordination, to recognize and inter relate the dynamics of gender based exploitation to other types of exploitation relations. We believe that a complete evaluation of capitalist mode of production have to carry the inter-class, gendered and ethnical basis of unequal relations. In this study, we focus on the gender based inequalities which is only one of those determining aspects and discuss the conditions to which women's labor is subject to in a capitalist economy. To do that, we primarily look at the transformation of women's labor in transition to capitalism. After discussing how the relation between production and re-production is oppressing the women's labor, we examine the fundamental feminist approaches to female labor. Lastly, we discuss the conditions of capitalist re-structuring and its effects on women's labor.

Key words: Capitalism, women's labor, production-re-production, feminism, neoliberalism

Giriş

Sermayenin nihayi hedefi kârlılığını arttırmaktır. Bu amaçla sermayenin genel eğilimi kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşmasıdır. Bu amaca hizmet için her gün yeni araçlar keşfettiği neo-liberal dönemde kapitalist üretim biçiminin dünyanın hemen her yerinde egemen üretim biçimi

olduğu aşikârdır. Ancak sermayenin uluslararasılaşması yeni bir olgu değildir. Sermayenin uluslararasılaşması meta, para ve üretken sermayenin uluslararasılaşmasını içermektedir. Ticari sermaye ve para sermayenin uluslararasılaşmanın kökleri çok daha eskilere dayanmaktadır. Artı değerini sadece üretim döngüsünde yaratılması nedeniyle özel bir önem taşıyan üretimin uluslararasılaşması üretken sermayenin uluslararasılaşması- ise çok daha yeni bir olgudur (Ercan, 2008; Savran, 2008;

*Yrd.Doç.Dr., Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi

**Öğr.Gör.Dr. Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi

Sturgeon, 2008; Palloix, 1977)¹. II. Dünya Savaşı sonrasında sermayenin yeni değerlendirme alanları arayışı ve 1970'lerle birlikte krizden çıkışta yeniden yapılanma süreci bağlamında üretim uluslararasılaşmaya başlamıştır. 1970'li yıllardan itibaren kârların düşme eğilimi nedeni ile kapitalizmin uzun bir kriz sürecine girmesi üretimin parçalanmasını mümkün kılan teknolojik gelişim², özellikle 1980 sonrası krizden çıkış için yeniden yapılanma sürecinde neoliberal politikaların uygulanması, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması ile mega kapital/finans kapital haline gelmesi ile birlikte Çok Uluslu Şirketler üretimi parçalayıp üretimin belli kısımlarını başka ülke ve bölgelere kaydırmaya başlamıştır (Savran, 1988; Clarke, 2001). Bu sürecin 90'ların başında Sovyetler Birliği'nin dağılması ve doğu blokunun çökmesiyle ivme kazandığı görülmektedir (Dicken, 2003; Dicken, 2007; Savran, 2008).

Üretimin uluslararasılaşmasında üretimin kaydırılacağı ülke ve bölgelerin de belli bir sermaye birikimine ulaşmış ülkeler ve pazarlar olması önem taşırken bölgesel anlaşmaların da bu süreçte önemli roller oynadıkları görülmektedir (Ercan, 2002). Teknolojik ilerleme ve üretimin örgütlenmesindeki değişiklikler nedeniyle üretimin parçalanması ve bu süreçlerin farklı ülkelerde gerçekleştirilmesi mümkün hale gelmiştir. Bir taraftan Doğrudan Yabancı Yatırımlar DYY (FDI) ve diğer taraftan uluslararası alt sözleşme ilişkileri (international subcontracting/offshore outsourcing) ile üretim belli bölgelerde yoğunlaşmakla birlikte, kapitalist üretim ilişkileri dünya ölçeğine yayılmıştır.

Böyle bir tarihsel noktada kadınların ezilmişliğinin kökenlerini aramak, cinsler arası sömürü ilişkilerinin dinamiklerini açığa çıkarmak ve mevcut diğer sömürü ilişkileri ile olası bağlarını ortaya koymak insani özgürleşmeye katkı için önemli bir çabadır. Kapitalist üretim biçiminin eksiksiz bir tahlili mutlaka sınıflar, cinsiyetler ve etnisiteler arası eşitsizlik ilişkilerini barındırmak zorundadır. Bu çalışmada yapılmak istenen bu veçhelerden sadece biri olan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine yoğunlaşmak ve kapitalizmde kadın emeğinin tabi olduğu ilişkileri tartışmaktır.

Kapitalizme Geçiş

Patriarkal toplumsal örgütlenmenin nasıl olup da diğer biçimlerin önüne geçmiş olduğu ve sonuç olarak kadın cinsini ikincilleştirdiği bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır³. Ancak şunu belirtmek gerekir ki kadınların sömürülmesi ve ezilmesi rastlantısal fenomenler değil beş bin yıldır süren ve yerkürenin "büyük medeniyetlerine" ve kültürlerine girip yapılandıran ataerkil sistemin içsel unsurlarıdır. Ataerkinin tarihsel derinliği ve coğrafi yaygınlığı bu sistemin kapitalizm öncesinde de var olduğunu ortaya koymaktadır (Mies, 2011).

Kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaşmasından önce, eğirme ya da dokumanın el tezgâhlarında yapıldığı dönemlerde, ev ve iş, bir ve aynı yer demektir. Sanayileşme, ev ve iş arasında hızlı ve keskin bir işbölümü yaratmıştır. 19. yüzyıl Britanya'sında sanayi devrimi yıllarında görülen ve dünyanın her tarafında tekrarlanan bu manzara, evle iş arasındaki bölünme, erkekle kadın arasındaki işbölümünü derinleştirmiştir. Sermayeye emeğin, iş yeriyle evin, meta üretimiyle ev emeğinin birbirinden ayrılması cinsiyete dayalı iş bölümünde de değişim yaratmıştır. Erkek para kazanan ana unsur olmuş ve kadına da çocuk bakımıyla ev işlerini çekip çevirmek kalmıştır. Ne var ki kadın aynı zamanda ailenin gelirine destek olmak için ev dışında da çalışmak zorunda kalmıştır. Kapitalizm, üretimi ev dışına taşıırken bol ve ucuz işgücü gereksinimine bağlı olarak kadınları ve çocukları kitlesel olarak toplumsal üretime çekmiştir. Diğer yandan ailenin bir üretim birimi olma işlevinin ortadan kalkmaya başlamasıyla birlikte, önceden kadınlar tarafından evde sürdürülen birçok üretim faaliyeti de toplumsal üretim alanına kaymış ve bunların birçoğu erkek işi haline gelmiştir (Tura, 1998).

Bilindiği gibi ilk dönem sanayi proletaryasının ana gövdesini kadınlar ve çocuklar oluşturuyordu. Kadınlar ve çocuklar endüstrileşme sürecinde ucuz emek olarak görülmüş ve açlık sınırında bir yaşama mecbur edilerek sömürülmüşlerdir. Endüstriyel kapitalizmin yükselişi ve ticaret kapitalizminin düşüşüyle birlikte aşırı kadın ve çocuk emeği sömürüsü bir sorun haline gelmiştir (Mies, 2011). Ancak emeğin kendisini yeniden üretmesine bile fırsat

vermeyen bu sistem, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında gerçekleştirilen reformlarla kadın ve çocukların iş saatlerinin düzenlenmesi, doğum sonrası çalışmanın yasaklanması gibi sosyal politika önlemleri ile ilk önce çocuklarla birlikte kadınların da korunmasına yönelik politikalar gündeme gelmiştir (Talas, 1996). Böylece işçi sınıfı ailelerinde çocukların hayatı, erkeklerin bakımı ve huzuru, cinsiyetçi işbölümünün geleneksel çizgide yeniden tanımlanması yoluyla en ucuz ve kabul edilebilir biçimde sağlanmıştır (Tura, 1998).

Kapitalizm tarihi boyunca kadınlar, ucuz işgücü kaynağı olarak ve erkek işgücünün zor bulunduğu ya da ihtiyaç duyulduğu savaş gibi durumlarda kendisine başvurulabilecek yedek işgücü kaynağı olarak görüldü. Kadınlar kendilerine ihtiyaç duyulduğu genişleme dönemlerinde çalışmaya teşvik edilmişler ve iktisadi daralma dönemi başlar başlamaz da evlerine dönmeye ve analık görevlerini yerine getirmeye özendirilmişlerdir. Örneğin, 1980'lerde İngiltere'de ekonomik durgunluğun yaşandığı dönemde muhafazakâr hükümet, eşlerinin geçimini sağlayan erkek işçilere "aile bazlı ücret" verilmesini gündeme getirmiştir. Azalan işsizliğin yanı sıra Britanya'da ekonominin yine canlandığı dönemde ise, "Yeni İşçi" hükümeti, çalışmayıp yalnız yaşayan ebeveynlere yapılan yardımları keserken, çalışan ailelere vergi indirimi ve çocuk yardımı sunarak, bilhassa kadınları çalışmaya teşvik etme konusunda çok hevesli olmuştur.

Tarihsel olarak bu işbölümünün işçi sınıfı ve örgütleri açısından da çeşitli sonuçları olmuştur. Her şeyden önce, işçi kadınların sadakati, bazen ev ile işte daha iyi bir ücret için verilen mücadele arasında bölünüyordu. Sanayi dönemi öncesinde, sınıf mücadelesinde, örneğin ekmek fiyatını protesto etmek için yerel toprak sahibine, kiliseye ya da beye karşı yapılan doğrudan eylemler sırasında kadınlar da yerlerini almıştır. Ayaklanma, bir parça ekmek elde etmenize yardımcı olmak gibi kazanımları derhal sağlarken, grev kısa vadede fedakârlık ve sıkıntılara katlanmak anlamına gelebiliyordu. Bu özellikle ailenin beslenmesinden sorumlu olan kadını etkiliyordu. Kadınların bu ikilemi işverenler

tarafından da kullanılarak uygun hallerde sınıf içi bir mücadelenin başlamasına sebep oluyordu⁴.

İkinci olarak, erkekten daha düşük ücrete çalışmaya hazır olan kadın, bazıları tarafından kendi işlerine ve ücretlerine yönelik bir tehdit olarak algılanmaktaydı. Bazı erkek işçiler, işe göre ücret için mücadele vermek yerine, yanlış bir biçimde çözümünü kadınların çalışma hayatından uzaklaştırılmasında ve "aile bazlı ücret"te görecektirdi. Gerçekten de farklı türden işler yaptıkları alanlarda kadınları sendikal harekete katmak bir sorundu.

Emek piyasasında yer alan kadınlar da sanayileşme sürecinde zamanla cinsiyetçi iş bölümü nedeniyle belli alanlara hapsolmuş, kadın işleri denilen işlerde yoğunlaşmışlardır. Birçok feminist yazar ev dışındaki işlerde cinsiyet temelli ayrışmanın ev içi üretimin örgütlenmesine paralel ve onun bir uzantısı olarak doğduğunu savunmaktadır (Ecevit, 2000). Yani patriarka mekanizmaları ücretli işgücü piyasasında da işlemeye devam etmektedir (Walby, 1992).

Britanya'da kadın işinin niteliği 19. yüzyılın başlarından itibaren köklü bir değişime uğramıştır. O sıralar başlıca istihdam alanı ev hizmetleri ve pamuk fabrikalarıydı. Bugün ise Britanya'da kadınların çoğu bürolarda ve hizmet sektöründe çalışmaktadır. Ancak, özü itibarıyla kadın işi olarak görülen iş alanları sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlerde hâlâ mevcuttur ve bu alanlarda ücretler genellikle daha düşüktür. Dünyanın birçok yerinde, kadınlar hâlâ fabrika yasalarının ve sendikal hareketin gelişiminden önceki 19. yüzyıl Avrupa'sına benzer koşullardaki fabrikalarda çalıştırılmaktadır (Humpries, 2001).

Hem ev içi alanda hem de ücretli emek piyasasında erkekler kadınların emek gücünü denetlemektedir. Bu denetim ücretli emek piyasasının kadınların düşük ücretli ve düşük nitelikli işlerde çalışmasını getiren bir şekilde düzenlenmesini, ücretli emek piyasasında yer alsa bile ev işleri ve çocuk bakımının kadınlar tarafından yapılmasını sağlamakta ve bu iki alan birbirini beslemektedir (Hartmann, 1992; Walby, 1989). Marksist feministlerce belirtildiği gibi kadınların

emeğinden elbette kapitalistler yarar sağlar ancak aynı zamanda koca ve baba olarak evde kişiselleşmiş hizmetlerden yararlanan erkeklerdir. Bu hizmetlerin içeriği ve uzandığı alan, sınıf etnik ya da ırksal gruba göre çeşitlilik gösterebilir ama bu hizmetten faydalandıkları gerçeğini değiştirmez. Patriarka, “maddi temeli olan ve hiyerarşik olsa da erkekler arasında, onların kadınlara egemen olmalarını sağlayan bir karşılıklı bağımlılık ve dayanışma kuran ya da yaratan erkekler arası toplumsal ilişkiler dizgesi” olarak tanımlanmaktadır (Hartmann, 1986). Yeniden üretim ise feminist literatürde hem “yeni emek gücünün üremesi ve bu emek gücünün beslenmesi, yetiştirilmesi” hem de “üretim sırasında tüketilen emek gücünün bakımı ve yenilenmesi” anlamında kullanılmaktadır (Savran, 1986).

Üretim ve Yeniden Üretim

Anaakım iktisat teorisinde üretim girişimci bireyin sermaye, emek ve toprağı bir araya getirmeye gerçekleşip, bölüşümle biten bir süreçtir. Burada üretim faaliyetine katılan bütün faktörler, sırasıyla kâr, ücret ve rant olarak üretimden paylarını üretkenlikleri oranında alırlar ve böylece bir çevrim tamamlanmış olur. Sonra yeniden girişimcinin bahsedilen faktörleri bir araya getirip üretimi başlatmasıyla ikinci çevrime geçilmiş olur. Böyle kurgulanmış bir üretim sürecinde üretim faaliyetine katılıp da, üründen payını almayan bir özne söz konusu değildir. Bu nedenle ne üretim faktörleri olarak tanımladığı gruplar arasında, ne de emekçi grubun içindeki farklı cinsiyetler arasında bölüşüm alanında bir antagonizma görmez.

Ancak ana akım iktisadın kurucularından J. S. Mill öncüllerinden ve çağdaşlarından farklı olarak yararcılık ilkesi ile kadınların eşitlik talebi arasında bir bağ kurar. En çok sayıda insanın en çok sayıda mutluluğu olarak ifade edebileceğimiz yararcılık ilkesi ve bireyci liberalizm anlayışı gereğince inanç ve vicdan özgürlüğünü savunmuştur. Bu nedenle kadınların hukuk, siyaset kültür alanlarında erkeklerle eşit olması gereğinden söz etmiştir. Mill'e göre kadın sorunu genel özgürlük sorununun bir parçasıdır çünkü liberal değerlerin eşit bölüştürülmemesi söz konusudur. Oysa kadınların eğitim gördüğü bir

dünyada rekabet koşulları yaratılacak, erkekler entelektüel gelişimlerini daha da ilerletmek zorunda kalacaklardır. Böylece toplumun genel bilgi ve mutluluk seviyesi yükselecektir. Bir yanda fikirlerini dönemin iktisadi düşünce geleneği bağlamında gerekçelendirirken diğer yanda evliliğin İngiltere'de yasaların tanıdığı tek edimsel kölelik olduğunu savunacak kadar radikaldir. O'na göre kadınlardan beklenen ideal karakter öz-istence ve kendi kendini yönetme becerisine sahip olmak değil, itaat etmek ve başkalarının idaresine girmektir. Toplumların sahip olduğu ahlaki değerler başkaları için yaşamanın kadınların görevi olduğuna işaret eder. Mill bütün bu olguları toplumun yarısının daha özgür ve daha mutlu olmasının önündeki engeller olarak görüp, kadınların özgürce var olabilmelerinin yasa ile koruma altına alınması gerektiğini ifade ederken, toplumun diğer yarısının da bu eşitsiz ilişkiden çıkarı olduğunu belirtir. Böylece aslında kendisiyle yani kadınların özgürleşmesinin daha bir mutlu toplumun inşası yolunda önemli bir adım olduğu savıyla da çelişir. Ancak bütün eksiklerine ve fikirlerini iktisadın teorik analiz düzlemine taşıyamamış olmasına rağmen kapitalist toplumda kadın emeği konusunda hatırlanması gereken bir teorisyendir (Mill, 1869).

Öte yandan Marx ve Engels'in tarif ettiği üretim süreci ana akımda bahsedilenden daha karmaşıktır. İlk üretim, yeniden üretim süreci olarak tarif edilen bir başka süreç ile etkileşim halindedir. Bunun yanında, üretim ve yeniden-üretim arasındaki ilişkinin doğası mevcut üretim sisteminin işleyişini ve geleceğini belirler. Marx ve Engels “Alman İdeolojisi”nde ve Engels “Ailenin, Özel Mülkiyet'in ve Devletin Kökeni”nde toplumlara belirleyen iki tür ilişkiden söz eder. Buna göre yaşamı üretmek iki bileşenli bir süreçtir. Birinde insan çalışarak kendi öz yaşamını üretirken ötekinde üreme yoluyla başkalarının yaşamını üretir. Bu iki bileşenden her biri hem doğal hem de toplumsal bir süreçtir (Vogel, 2003). “...Maddeci anlayışa göre tarihteki egemen faktör son tahlilde maddi hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Ama bu üretim ikili bir tabiata sahiptir. Bir yandan, yaşama araçlarının beslenmeye, giyinmeye, barınmaya yarayan şeylerle bunların gerektirdiği aletlerin üretimi, öbür yandan doğrudan

insanların üretimi, türün üremesi. Belli bir tarihsel dönem ve belli bir ülkedeki insanların içinde yaşadıkları toplumsal kurumlar, bu iki türlü üretim tarafından, bir yandan çalışmanın öbür yandan da ailenin erişmiş bulunduğu gelişme aşaması tarafından belirlenir” (Engels, 1987).

Üretim ve türün üremesi ve idamesi anlamında yeniden üretim tarih boyunca toplumsal yapıları belirleyen en temel maddi süreçlerdir. Daha açık olarak belirtmek gerekirse, toplumsal yapıların belirlenmesinde üretim kadar yeniden üretim de belirleyicidir. Bu nedenle kapitalist ataerki toplumun varlık nedenlerini, farklı üretim ilişkileri etrafında örgütlenmiş farklı yeniden üretim ilişkileri içinde aramak gerekir. Bunu yapabilmek için de kapitalist toplumlarda kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin kökenlerini üretim ve yeniden üretimin ilişkiselliğinde arayan bir bakış açısına ihtiyacımız vardır. Bu perspektif aynı zamanda cinsler arasındaki eşitsizliği gidermek için gereken değişikliklerin böyle bir toplumsal örgütlenme içinde ne çeşit sınırlara dayandığını tespit etmek için de elzemdir (Gimenez, 2005).

Kadınların ezilmişliği dediğimizde aklımıza tecavüz, ensest, ev içi şiddet, başka çeşit cinsel taciz, düşük ücretli ve düşük itibarlı işler, eğitim ve mesleki alanlarda ayrımcılık, ev içi emek, doğumla ilgili meseleler ve doğurmama hakkıyla ilgili mücadeleler gibi hayatlarını etkileyen psikolojik, sosyal, ekonomik ve siyasi birçok mesele gelir. Bu sorunların nedenlerini tahlil ederken sadece patriarkaya odaklanmak, kadınların ezilmişliğinin erkeklerin tutumlarının bir sonucu olduğu çıkarsamasına yol açar ki bu kadınları hayatın her alanında erkeklere göre dezavantajlı konuma iten sosyal ilişkileri gözden kaçırmamıza neden olur. Meselenin erkeklerin davranış biçimleriyle açıklanamayacak kadar karmaşık olduğunu teslim etmek ve tarihin hiçbir evresinde sosyal belirlemeden bağımsız olarak erkeklerin böyle bir düzenleme yapacak ayrıcalıklı konum ve öngörülerini olmadığını belirtmek gerekir (Gimenez, 2005). Çünkü erkekler de tıpkı kadınlar gibi içinde yaşadıkları sosyal örgütlenmelere tabi varlıklardır. Meselenin salt cinsler arası iktidar mücadelesiyle açıklanamayacağını Marx'ın

metodunu kullanarak da şöyle ifade edebiliriz: İnsanların şimdi sergilemekte oldukları davranış biçimlerini geriye dönük olarak ilerletmek doğru tahlil yapmamıza yaramaz. Buradan hareketle şimdi yaşanmakta olan kadın-erkek eşitsizliğini ve ev içi emeğin neden hep kadın tarafından harcandığını anlamak için bu durumu üreten ve yeniden-üreten tarihsel koşulları incelememiz gerekir.

Her soyutlamanın ya da tahlil kategorisinin karmaşık bir bütünün yalnız bir kısmını içerebildiğini hatırlarsak, şeyler başka şeylerle olan ilişkileri nedeniyle oldukları şeylerdir ve bu ilişkiler çoğu zaman görünür değildir diyebiliriz. Ancak bu ilişkilerin imkân ve değişim koşullarını araştırdığımız zaman görünür hale gelirler. Bir başka deyişle basit soyutlamalar ve genel kategorilerle hatalı bulgular elde etmek kuvvetle muhtemeldir çünkü bu yöntemle gerçeğin bilgisi tarihsel olarak belirli bir üretim biçimine özgül olan kısmi bilgiyi genelleştirir. Bu durumda, insanların yeniden üretimi söz konusu olduğunda, tarihsel olarak bir üretim biçimine özgü olan ve biyolojik ve fiziksel yeniden üretimi düzenleyen sosyal ilişkiler göz ardı edilemez. Eğer bu yapılırsa, iş kadınların ev içi iş, doğum ve bakım işlerindeki eşitsiz yüklerinin erkeklerle dengeli hale getirilebilmesi için, bazı feminist teorisyenlerin savunduğu gibi biyolojik üretimi kadının üzerinden alan yeni teknolojiler bulunması şarttır demeye kadar varabilir (Gimenez, 2005).

Bu nedenle, yeniden üretim kavramını bir kez daha düşünürken kapitalist yeniden üretim ilişkilerinin tarihsel olarak belirlenen ve kadın ile erkek arasında onların üretim ve yeniden üretimin koşullarıyla olan ilişkileriyle düzenlenen bir ilişkiler bütünü olduğunu akılda tutmamız gerekir. Bu tahlildeki ana nokta kapitalist örgütlenmiş bir toplumsal oluşumda üretim ilişkileri ve koşullarının, sosyal örgütlenmeyi ve dolayısıyla insanların yeniden üretiminin iktisadi koşullarını belirlediğidir. Üretimin yeniden üretimi belirlemesi, üretimin verili sınırlar içinde kendi maddi imkân şartlarını kurması ve dolayısıyla başka yeniden üretim biçimi ihtimallerinin dışlanmasıyla olur. Örneğin özel mülkiyetin esas olduğu bir toplumda insanlar bir araya gelip çocuklarına ortaklaşa bakma ya da yemek, bulaşık

gibi işleri bölüşme yoluna gidemez çünkü iktisadi varlıklarından vazgeçmezler.

Marx'ın kapitalizm tahlilinde üretim süreci işçiyi emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan mülksüz emekçi ve kapitalisti de başkalarının emek gücünü satın alma gereksiniminde olan mülk sahibi olarak bir kez daha başlayabilmesi için gerekli olan koşulları bizzat üretir. Bu sürece değişim ve bölüşüm evreleri de eklendiğinde ücretli emek- sermaye ilişkisinin yeniden üretim çemberi anlatılmış olur. Marksist feministlere göre bu çevrimde tahlile dâhil edilmeyen iki emek kategorisi daha vardır. Birincisi işçilerin bireysel tüketim süreçlerinin yani ücretleriyle aldıkları malların kullanılabilir hale gelmesi için harcanan emek, ikincisi de gelecek kuşakların doğurulması, bakılması ve yetiştirilmesi için harcanan emektir (Acar Savran, 2004). Bu yaklaşıma göre Marx'ın tahliline yukarıda sözünü ettiğimiz iki farklı emek kategorisini dâhil etmemiş olması tahlilin doğruluğu hakkında şüphe uyandırmaz çünkü Marx kapitalizmin hareket yasalarını açıklamaya çalışırken emeği değil ücretli emeği tartışır. Kapital'de belirttiği gibi sermayedar-ücretli emek ilişkisinin devam etmesi için işçi sınıfının yaşamaya devam etmesi ve üremesi zorunludur ancak bunun nerede, nasıl ve kimler tarafından sağlanacağı sermayenin sorun alanında değildir. Bir sonraki işgününe nerede ve nasıl hazır olacakları işçi sınıfının yaşama ve üreme güdüsüne bırakılmıştır. Bir başka deyişle işçilerin ücretli emek olarak arz edilmesi için gerekli olan yeniden üretim faaliyetleri, piyasa dışı toplumsal ilişkiler içinde yapılır. Marksist feministler kadınların ev içindeki görünmez emeğinin işte tam bu alana yani yeniden üretim alanına denk düştüğünü belirterek ücretli emek-sermaye ilişkisinin mümkün olabilmesi için emekçi sınıfın yeniden üretiminin metalaşmamış ilişkiler içinde kadın emeği ile gerçekleştirildiğinin teşhis edilmesi gereğini ve böyle bir tartışmanın kadınların özgürleşme hareketine maddi bir temel sağlayacağını ifade ederler (Acar Savran, 2004). Bu yaklaşıma göre erkek egemen toplum düzeninin tarihsel rolü, kadınları yani toplumsal cinsiyetlerden sadece birini bu göreve tahsis ederek ücretli emeğin varoluşunu mümkün kılmak olmuştur.

Buna rağmen Marx'ın sermaye birikimini tahlil ederken tartıştığı başka tarihsel koşullardan biri olarak patriarkanın rolünü tartışmamasının onu tarihsel bir olgu olarak ele almaktan çok içgüdüsel dolayısıyla 'doğal' bir ilişki biçimi olarak kabul etmesinden kaynaklandığı söylenebilir (Acar Savran, 2004; Bora, 2005). Bu yaklaşım Marx'ın, başka açılardan tarihselleştirdiği kapitalist sistemin düşünce biçimine sıkıştığı ayrık bir noktadır. Bir yandan insan emeğinin sadece metaların değişimi aracılığıyla toplumsal emeğin bir parçası haline geldiğinden, kapitalist toplumda insanlar arası ilişkilerin şeyler-arası ilişkilere indirgendiğinden söz edip bunu meta-fetişizmi kavramıyla eleştirirken diğer yanda değişim değerlerinin üretilebilmesi için gerekli olan kullanım değerlerini piyasa dışı mekânda üreten kadın emeğini bu ilişkiler bütününden ayrı görür. Benzer şekilde İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu'nda Engels de kadını emeğini 'doğal' kabul ettiğini şu cümleyle belli eder: '1844 yılında işçi sınıfı harekete geçip kapitalizmi engelleyemediği sürece art arda pek çok kuşağı aynı son bekliyordu: Gebe bir kadının son dakikaya kadar çalışması, ev kadını olarak niteliklerinin eksilişi ve ev işleriyle çocukları ihmal etme, aile yaşamına karşı kayıtsız kalma, hatta bu başa karşı düşmanlık ve genel bir toplumsal çöküş' (Vogel, 2003). Sonuç olarak, değişim değerine dönüşmediği için değer üretmediği düşünülen ve tartışma dışı kalan bu emek kategorisi görünmez olarak kalmaya devam eder.

Marksist feministler ücretli olmayan ve dolayısıyla değişim değeri değil, kullanım değeri yaratan emeğin ve onun kapitalist üretim ve yaşam biçimi için anlamını kavrayabilmenin Marx'ın yöntemini yeniden üretim alanını da kapsayacak şekilde ilerletmekle sağlanabileceğini savunurlar. Buna göre, yeniden üretimin biçimine bağlı olarak var olabilen mevcut üretim ile yeniden üretimin yapay ayrılığını teşhis edip insanların yeniden üretimini erkek egemen kapitalizmin maddi temeline dâhil etmek gerekir. Ancak bu yapıldığında emek gücünün yeniden üretiminin hiyerarşik, eşitsiz ve tarihsel dönüşüme açık sosyal ilişkiler içinde gerçekleşen bir emek süreci olduğu anlaşılacaktır.

Burada vurgulanan iki önemli nokta vardır. İlki ev emeğinin gerekli olduğu, ikincisi de değer yarattığıdır. Şöyle ki, ev kadınlarının emeği 'gerekli' bir emektir çünkü ücretle satın alınan ürünler o noktada doğrudan tüketilebilecek durumda değildir. Tüm bu ürünlerin 'yenilenmiş emeğe' dönüşmesi için ek bir emeğe yani ev işine gerek duyulur. Üstelik piyasada diğer metalarla değiştirilebilen bir metanın üretiminde yer alan her emek kategorisi değer yaratır (**Secombe, 1975**). Ancak, "ev emeği Marksist anlamda değer yaratır mı?" sorusu ekol içinde uzun tartışmalara yol açmış ve karşıt görüşler de oluşmuştur. Eleştirileri özetleyecek olursak, ilkin ev emeği "gerekli" bir emek olsa da bu niteliği onu doğrudan "sosyal olarak gerekli" yapmaz çünkü sonuçta ortaya çıkan ürünler sadece kullanım değerleridir ve piyasada değiştirilemez. Yani kocasının ya da babasının ücretine bağımlı olarak yaşayan kadınlar asalak bir topluluk değildir değer yaratırlar ancak bunlar değişim değerleri olmadığı için yani piyasada satılmak üzere üretilmedikleri için Marksist anlamda "değer" sayılmazlar. Ayrıca, ev kadınları emek güçlerini bir iş sözleşmesi gereğince bir patrona satmazlar. Yani ücretli emek değildirlere bu nedenle de zahmetlerinin ürününün Marksist anlamda bir "değer"i yoktur. Diğer yandan, işçi sınıfı ev kadınlarının bir metanın- ücretli emeğin- üretiminde rol aldığı ve dolayısıyla kendi varoluş koşullarının da o metanın piyasada satışıyla sağlandığı doğrudur. Ancak, kadını bu emek sürecinde istihdam eden sözleşme emekçi-sermayedar arasında piyasada yapılmış iş sözleşmesi değil, burjuva evlilik ve aile kurumu sözleşmesidir. Dolayısıyla bu üretim ilişkisi kapitalistik bir ilişki biçiminin değil, ataerkil toplum biçiminin bir sonucudur. Piyasanın tek kolaylaştırıcı olduğu kapitalist üretim biçiminde emek homojenize olur ve 'verimi' artar, ancak ev işi söz konusu olduğunda böyle bir homojenleşme ve verimin artması durumu söz konusu değildir. Bir başka deyişle, ev emeği kapitalizmde spesifik ve görece otonom bir emek biçimi olarak kalır (**Caulson, 1975**).

Ancak, ev içi emeğin değer yarattığı ve ücretli emek maliyetini düşürdüğü gerçeğinden hareket edersek, Marksist anlamda değer yaratmadığı bilgisi

kendisinin ve ailesinin yaşamını sürdürmek için uzun saatler emek harcayan işçi-sınıfına mensup bir kadının yaşamında hiçbir iyileşme sağlamaz. Üstelik sözü edilen, ev emeğinin özüne yönelik bir değersizlik değildir. Burada hatırlatmak istediğimiz tez, kapitalist sistemin daha da genişlemek için yeni piyasaların aranmasından değil düşük-maliyetli emek güçlerinin yaratılmasından faydalandığıdır. İlk bakışta çelişik görünebilir ama kapitalist üretim biçimi yarı-metalaşmış bir sistemi tam-metalaşmış bir sisteme tercih eder çünkü yarı-metalaşma durumlarında emek maliyetleri daha düşüktür. Yarı-metalaşma, ücretli emeğin üretilmesinin maliyetlerini hane halkları ve topluma dağıtarak daha yüksek bir sömürü oranı gerçekleştirir (**Wallerstein, 1991**). Dolayısıyla, ev içi emek piyasadan karşılaşılsaydı daha yüksek bir ücret gerektirecek işleri karşılıksız olarak yerine getirdiği için kapitalizmin devamına hizmet eder. Bütün ev işlerinin tam anlamıyla metalaştığı bir kapitalist sistemde sömürü oranları görece olarak daha düşük olarak gerçekleşecek ve kâr hadleri düşecektir. Buradan yapacağımız çıkarım da çok net olarak şudur: Ev içi emeğin kadın eliyle karşılıksız gerçekleşmesi, kapitalizmin ücretli emeği sömürmesinin araçlarından biridir. Bu noktada, ev kadını ve kadının aynı kişi olduğu varsayımını düşürüp, ev kadınlığının yanında emek piyasasında da yer alan kadını düşündüğümüzde sömürü halkası tamamlanmış olur. Çünkü hem evde, hem de ev dışında karşılıksız ve daha düşük ücretle var olan kadın emeği somut olarak kâr hadlerini yükseltir yani sömürülür.

Kadının ev işine, erkeğin dışarı işine tahsis edilişi patriarkal toplumsal örgütlenmenin bir sonucudur ve biçimin kendine has nitelikleri vardır. İçinde bulunduğumuz üretim biçiminde patriarkanın bu özgüllükleri ve değişme koşulları kapitalist üretim ve yeniden üretim biçimiyle iç içe geçmiştir. Tarihsel olarak oluşmuş bu karmaşık yapı içinde patriarka ile kapitalizm zaman zaman ortaklaşıp zaman zaman çatışması mümkündür. Kadın emeğine ücretli emek olarak ihtiyaç duyulduğu iktisadi genişleme ya da savaş gibi durumlarda kadının evde harcadığı emek ücretli emek olarak harcaacağı zamandan çalacağı için kapitalist üretim biçimiyle patriarkayı karşı karşıya

getirirken, kadının evdeki karşılıksız emeği (çamaşır, bulaşık, yemek yapma, evi temizleme, çarşı-pazar alışverişini yapma, çocuklara, hastalara ve yaşlılara bakma, sosyal organizasyonları yapma vs.) piyasa koşullarında satın alınsa erkeğin ücretli emek olarak kazandığını çok aşacak olan hizmetleri karşılıksız olarak sağladığı için kapitalizmle patriarkanın çıkarlarını ortaklaştırır.

Tarihsel olarak da kapitalizmin patriarkayı çoğu kez pekiştirmesinin nedenleri çeşitlidir. (1) İlk kadının evde kalarak karşılıksız sağladığı hizmetler sayesinde erkeğin ücretini olabildiğince kısma imkânını elinde tutar. (2) Diğer yandan emeği patriarkal geleneksel yapıda 'daha az' değerli görülen kadını ucuz yedek işçi konumunda tutarak emek piyasasındaki rekabeti canlı tutarak ücretleri düzenler.

Ücretli emek olarak çalışsa bile patriarkal toplum düzeni gereğince evdeki görevleri ortadan kalkmayan ya da hiç değilse azalmayan kadın emek piyasasında bu koşulları nedeniyle erkeğe göre daha kırılgan bir pozisyondadır. Bu nedenle örneğin ücret pazarlıklarında, sendikal hareketlerde erkekler kadar talepkâr olmaları sıra dışı bir durumdur. Yine bu nedendir ki kapitalist ekonomilerde yarı zamanlı işlerde çoğunlukla kadınlar istihdam edilir, kadınlar sistemin kırılma noktalarında esnetme aracı olarak kullanılır. Bu nedenle kapitalist sistem patriarkayı arkasına alarak tarihsel olmayan bir yeniden üretim örgütlenmesi olan aileyi bu kadar över ve özendirir. Bu nedenle, işçi ailesinin varlığı korunur ve mülksüz sınıflarının aileleri içindeki erkek egemenliğinin devamı hem kapitalizmin hem de erkeklerin çıkarıdır (Acar Savran, 2004).

Kapitalizm ve Ataerkillik Kısacasında Kadın Emeği

Feminist Yaklaşımlara Kısa Bir Bakış⁵

Kadınların hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde işgücüne katılım oranı düşüktür. Kadınların işgücü piyasası dışında kalmalarının temel nedeni olarak ataerkillik toplumsal ilişkilerden kaynaklanan cinsiyete dayalı işbölümü gösterilmektedir. Kadının işgücü piyasası dışında

kalmaması önceleri feminist hareket tarafından kadının ezilmesinin temel nedeni olarak görülmüştür. Ancak kadınların işgücü piyasasında görece daha fazla yer alır hale gelmesiyle toplumsal üretime katılmanın da kadınların "kurtuluşunu" sağlamadığına dikkat çekilmiştir (Ecevit, 2000). Ataerkillik toplumsal yapıdan kaynaklanan cinsiyetçi iş bölümü işgücü piyasasında da işlemektedir (Ecevit, 2000; Walby, 1992). Üstelik kadının işgücü piyasasına girişi evdeki yeniden üretim süreciyle de birleşince ikili bir yük altında kalmasına neden olmaktadır.

Eski Sosyalist ülkelerde de kadınların "kurtuluşunun" çalışma yaşamına girişle gerçekleştirildiği düşüncesi hâkimdi (Meulenbelt, 1986). Gerçekten de eski sosyalist ülkelerde 1989 öncesinde kadınların işgücüne katılım oranı yüksekti (Ardittis, 1993). Dijkstra bunu Sosyalist ideolojinin cinsler arası "eşitliği" ve kadın istihdamını da içeren "tam istihdam"ı destekleyici politikasıyla açıklamaktadır (Dijkstra, 1997). Ayrıca çocuk bakımı için kreşler ve yuvalar oluşturulmuş, kadınlar ve erkekler meslek eğitimine yönlendirilerek yarı nitelikli ve nitelikli işçiler olarak yetiştirilmişlerdi. Ancak eski sosyalist ülkelerde kadınların kurtuluşunun sağlanmadığını belirten yazarlar da vardır (Scot, 1976). Bunlara göre kadınların çoğunluğu işgücü piyasasına girmişti ama erkek işi olarak görülen alanlara girebilseler de hâlâ kadın işlerinde, kadınların evde yaptıkları işlerin uzantıları sayılabilecek mesleklerde yoğunlaşmışlardı (Meluenbelt, 1986). Cinsiyete dayalı iş bölümü dünyanın geri kalanından çok farklı değildi (Dijkstra, 1997; Rosenberg, 1990). Kadınların toplumsal üretime katılımları oldukça yüksek oranlara ulaştığı ve kadınlar geleneksel erkek işleri olarak bilinen alanlarda bile kendilerini gösterdikleri halde aile içindeki cinsiyetçi iş bölümünde herhangi bir değişiklik gözlenmemişti. Toplumsal üretim içindeki konumları ne olursa olsun kadınlar ev işlerinin ve çocuk bakımının esas sorumluları olmaya devam etmişlerdi (Savran, 1998). Böylece kadının çalışması ikili bir iş yüküne katlanmasıyla beraber yürümekteydi. Bu kanıt kadınların ezilmesinin köklerinin sınıflı toplumda değil, erkeklerle kadınlar arasındaki ataerkillik türden ilişkilerde yattığı şeklindeki

daha temel bir ilkeyi kuvvetlendirmektedir (**Rosenberg, 1990**). Ataerkilliğin kapitalizmin bir ürünü olmadığı ve değişik üretim tarzlarıyla eklenerek varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Ancak ataerkilliğin bu bağımsız varoluşu toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kapitalizmle birlikte değişime uğrayarak daha yoğun olarak işletildiği görüşüne bir engel oluşturmaz.

Radikal feministler ev içi emeğini değerlendirirken vurguyu patriarkaya dolayısıyla erkek egemenliğinin biçimlerine yapmaktadırlar. Kapitalizm ve ataerkillik arasında keskin bir yapısal ayırım yaparak ev içi emeğinin niteliğini, kadınların sömürülmesinin temel olarak kabul eden maddeci feminist Delphy, patriarkanın çağdaş sanayi toplumlarında erkeklerin kadınları ezme sistemi olduğunu ve bu sistemin ekonomik temelinin de ev içi üretim tarzı olduğunu belirtmektedir (**Waters, 1989**). Ev içi üretim tarzında sömürülenler ücretli değillerdir ancak bakılıp beslenirler (**Delphy, 1988**).

Geleneksel Marksistlere göre, tıpkı genelde işçilerin sömürülmesinin nedeninin sermaye olması gibi, sermaye ve özel mülkiyet, kadınların kendine özgü ezilmelerinin nedenidir. Engels, proletarya sınıfında özel mülkiyet olmadığı için kadınların ezilmediklerini ileri sürer. Ücretli emeğin yayılmasının, küçük mülk sahibi köylüleri yok etmesine ve erkeklerin yanı sıra, kadınlar ve çocukların da ücretli iş gücüne katılmalarına bağlı olarak, evin erkek reisinin yetkesi sarsıldığı ve patriarkal ilişkilerin yok edildiği belirtilmektedir (**Hartmann, 1992**). Ancak patriarkal ilişkiler kapitalizm tarafından hızla aşılacak atalardan kalma artıklar olmak bir yana varlıklarını sürdürmüş, kapitalizmin yanı sıra güçlenerek büyümüşlerdir (**Hartmann, 1992**). Marksistler eleştirilerinde kapitalizme odaklanarak konuyu toplumsal üretim ilişkileri bağlamında incelemişlerdir. Kadının kurtuluşunun ise ancak sınıf mücadelesi sonucu gerçekleşebileceğini belirtmektedirler. Sosyalist gelenekte "kadınların ezilmesi" sorunu farklı sınıflardan kadınların farklı ezilmişlikleri düzeyinde ele alınmıştır. Bu farklılıkların ötesinde bütün kadınların paylaştığı bir ortak ezilmişlik olup olmadığı sorgulanmamış, kadının

ezilmişliğinin sadece kadın olmaktan kaynaklanan, özgül nedenleri üzerinde durulmamıştır.

İkili sistem teorileri ve birleşmiş sistemler, ataerkillik ve kapitalizmin birbirinden ayrı ama ilişki içinde düşünüldüğü yeni bir analiz çerçevesi sunar (Kapitalist ataerkillik ya da ataerki kapitalizm) (**Atasü Topçuoğlu, 2010**).

Sermayenin Uluslararasılaşması ya da Kapitalizmin Krizleri ve Yeniden Yapılanma Sürecinde Kadın Emeği

Genel olarak sermayenin uluslararasılaşması yeni bir olgu değildir. Kolonial dönemde de finansal, ticari ve üretken sermaye değişik coğrafyalara yayılmıştır. 1890'larla birlikte sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması hız kazanmış ve finans kapital ortaya çıkmıştır. Daha sonraları çokuluslu, ulusüstü ve uluslararası şirketler olarak adlandırılacak olan ticari, finans ve üretken döngüleri bir arada toplayan büyük sermaye ortaya çıkmıştır. 1900'ların başında kitle üretimi olarak adlandırılan üretim sistemleriyle birlikte üretimin bütün aşamalarının tek bir firma içinde toplandığı dikey entegre üretim hâkim hale gelmiş ve bu sermaye 1900'lerin başında coğrafi olarak yayılmaya başlamıştır (**Arrighi, 2000**). Ancak II. Dünya savaşından önceki uluslararası sermaye hareketleri büyük ölçüde portföy yatırımları şeklindedir (**Karluk 1983; Arrighi, 2000**).

II. Dünya savaşı sırasında Avrupa'da kadınların işgücüne katımlı hızla artmış ancak savaş sonrası erkeklerin ülkeye ve işlerine dönmesiyle aynı hızla işten çıkmışlardır. Üretime son giren ilk çıkar ilkesi çerçevesinde yedek sanayi ordusu olarak görülen kadınlar savaş bitiminde evlerine geri gönderilmişlerdir.

II. Dünya savaşından sonra Amerikan sermayesi egemen hale gelmiş ve özellikle üretken sermayenin uluslararasılaşması sözkonusu olmuştur. Ancak bu tek başına gerçekleşen bir süreç değildir. Aynı zamanda ticari ve finansal sermaye de uluslararasılaşmıştır. Ancak üretken sermayenin önemi artı değer bu süreçte yaratılması ve kapitalist üretim ilişkilerinin bu

şekilde yaygınlaşmasıdır. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı sonrası sürecin *temel dinamiği* üretici sermayenin uluslararasılaşmasıdır. Diğer bir deyişle üretici sermayenin dünya genelinde istediği yerde yatırım yapabilme olanaklarına kavuşmuş olduğu bir süreç başlamıştır (Türkey, 2009; Tören, 2007; Wallerstein, 1974; Aglietta, 1982; Keyder, 1983). Kapitalizmin altın yılları olarak değerlendirilen bu süreçte savaş koşullarında büyük bir birikime ulaşan Amerikan sermayesinin de yardımıyla 1950'ler ve 1960'lar boyunca Japon ve Avrupa sermayesi tekrar güçlenmiştir. Bu süreçte her ne kadar üretimin uluslararasılaşma eğilimi olsa da genel olarak üretim batı ülkelerinde gerçekleşmiştir.

Savaştan sonraki dönemde doğrudan yatırım şeklindeki yabancı özel sermaye yatırımları daha çok önem kazanmaya başlamıştır.⁶ Bu gelişmede 1950'li yıllardan itibaren dünya ekonomisinde giderek önemli bir güç teşkil etmeye başlayan ve doğrudan yabancı sermaye yatırımı niteliğinde olan çok uluslu şirketlerin büyük rolü bulunmaktadır (Karluk, 1983). 1960'ların ortalarına kadar sermayenin uluslararasılaşması ile birlikte gelişmekte olan ülkelerde ithal ikameci politikaların uygulanması bu ülkelerde sermaye birikim sürecini başlatmıştır. Bu dönemde sermayenin uluslararasılaşması, dış yardımlar ve devlet eliyle kalkınma süreci bir arada gerçekleşmiştir. Her ne kadar II. Dünya Savaşı sonrasında da temel olarak ticaret ve yatırımların serbestleştirilmesi istense de dünyanın bir bölümünde sosyalist sistemlerin kurulması nedeniyle geri kalan pek çok gelişmekte olan ülke kapitalist sisteme eklenme sürecine girmiş ve bağımsızlıklarını yeni kazanan bu ülkelerde sermayenin ihtiyacı olan korunmuş piyasalar 1970'lere kadar devam etmiştir. Ancak bu korumacılık döneminde bir taraftan da ihracat işlem bölgeleri (export processing zones) kurulmaya başlamıştır.

Üçüncü dünya ülkelerinde ithalata dayalı ve sermaye yoğun teknolojilerin kullanıldığı yapısal olarak bağımlı ekonomik kalkınma kadınlar yerine erkeklerin çalışma hayatında öne çıkmasına yol açmıştır. İthal ikameci sanayileşme döneminde kapitalist sistemin ihtiyaç duyduğu işgücünün esas

olarak erkeklerden temin edilmesiyle patriarkal sistemle bir uzlaşmazlık ve gerilim yaşanmadığı söylenebilir (Toksöz, 2011).

1960'ların ortalarından itibaren kapitalizmin yeni bir kriz dönemine girmesi sermayenin uluslararasılaşması özellikle de üretimin uluslararasılaşması ile ilgili yeni yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşından sonra yoğunlaşan ve merkezileşen sermaye hem artı-değer yaratımı hem de sermayenin yeniden değerlendirme alanları arayışı hız kazanmıştır. "Yeni Uluslararası İş Bölümü" okuluna göre yeni kapitalist dünya ekonomisini tanımlayan öge gelişmiş kapitalist ülkelerden düşük maliyetli üçüncü dünya ülkelerine doğru yoğun sermaye akışıdır. Bu akışa neden olan unsur ise dünya ölçeğinde emek arz kaynaklarının sömürülmesidir (Gordon, 1988).

1970'lerle birlikte kapitalizmin krizi ve sermaye ihracı ihtiyacının artması sonucunda ithal ikameci sanayileşme modeli bu krizin nedeni olarak gösterilmeye başlanmıştır. Serbest ticaret önündeki engellerin kaldırılması ve ihracata yönelik kalkınma modelinin krize çözüm olarak sunulmuştur. Bu dönemde DB, IMF, WTO gibi kuruluşlarca ticaretin serbestleştirilmesi özellikle geç kapitalistleşen ülkelere dayatılmıştır. Bu dönem de krizin uygulanan Keynesyen politikalarından kaynaklandığı belirtilerek devletin rolünün azaltılması ve neoliberal politikalar önerilmeye başlanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde ticaretin ve üretken sermayenin serbestleştirilmesi gündeme gelmiştir.

1980'lerin ortasına gelindiğinde "merkez kapitalist ülkelerde süregelen kitlesel üretimin krize girdiği ve buna bağlı olarak da büyük çaplı firmaların yeniden yapılanması için daha esnek ve daha küçük ölçekli üretimin öne çıktığı" belirtilmeye ve kitle üretiminin krizinin çözümü olarak "esnek uzmanlaşma" önerilmeye başlanmıştır (Piore, 1984).

Küçük ölçekli üretim, ülke içi üretken sermayenin küçük ölçekli üretime yönelmesi ve/veya uluslararası firmaların alt-sözleşme ilişkileri ile küçük ölçekli üretimi başlatması merkez kapitalist ülkeler açısından bir dizi avantaj beraberinde getirmektedir (Ercan, 2005).

Küçük ölçekli üretim esnekliği sağladığı ölçüde yeni teknolojilerin de varlığında çok uluslu şirketlerin dünya ölçeğinde kaynak kullanmasının alt yapısını hazırlamıştır. 1980'ler boyunca alt sözleşme ilişkileri özellikle gelişmekte olan ülkelerde yaygınlaşmıştır. Krizin nedeninin Fordizm, daha genel olarak uygulanan Keynesyen politikalar olduğu saptamasından hareketle 1980'ler boyunca neoliberal politikalar hakim olmuştur. Devletin rolünün azaltılması gereği, emek piyasasının katılığı gibi argümanlarla WB ve IMF gözetiminde pek çok gelişmekte olan ülkede ticaret serbestleştirilmiş, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapılabilmesi için düzenlemeler yapılmakla birlikte doğu Asya'da bunlar uygulanırken Latin Amerika ve Türkiye gibi ülkelerde bu uygulamalar için 1990'ların gelmesi gerekmiştir. Genel olarak kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılması olarak tanımlayabileceğimiz bu süreç 1990'larla birlikte küreselleşme olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

Yeni uluslararası işbölümünün sonucunda ilk işten çıkarılan üreticiler Avrupa ve ABD'de kadınlar olmuş, tekstil ve elektrik endüstrilerindeki işlerini kaybetmişlerdir (Mies, 2011).

Diğer taraftan ihracata yönelik sanayileşme evresine geçilmesiyle birlikte 20.yy'ın son çeyreğinde gelişmekte olan ülkelerde kadınların istihdamında ciddi artışlar ortaya çıkmıştır. Kadınların işgücüne katılımı gıda, tekstil, konfeksiyon, kimya, lastik, plastik ve elektronik gibi sektörlerde yoğunlaşmıştır. Bu sanayi dallarının ortak özelliği üretim süreçlerinin emek yoğun olmasıdır (Toksöz, 2011).

Dolayısıyla geç kapitalistleşen pek çok ülkede ihracata dayalı üretimin başlıca lokomotifi kadın emeği olmuştur. Bu ülkeler ciddi miktarda yabancı sermaye çekmiş ve uluslararası sermaye üretken yatırımların bir bölümünü bu "az gelişmiş" coğrafyalara kaydırmıştır. Güney Kore, Malezya, Tayland, Filipinler gibi Asya ülkeleri ile Meksika gibi Latin Amerika ülkelerinde ucuz kadın emeğine dayalı binlerce üretim atölyesi açılmıştır. Kadın istihdamının payı tekstil, hazır giyim gibi sektörlerde %80'lere ulaşmıştır (Yaman Öztürk, 2010; Seguinto, 2010).

Kadınlar çoğunlukla kadın işi olarak görülen örgü, dikiş, elektronik parça montajı gibi rutin işlerde istihdam edilirler (Yaman Öztürk, 2010). Dolayısıyla, kadınlar emek piyasasına girebildiklerinde kadın işleri olarak tarif edilen işlerde yoğunlaşmaktadırlar.

Üçüncü dünya kadınlarının "kalkınmaya" eklenmesi sürecinde kadınlar, işçi değil ev kadını olarak tanımlanarak, kadınların gelir yaratıcı faaliyetleri "ev kadınının" ek çalışması şeklinde tanımlanarak bu emeğin sermaye birikimine tabi kılındığı gereği muğlaklaştırılmıştır. Kadınların "işçiliğin" dışına itilerek ve sözde enformel sektördeki sözde "küçük girişimcilere" ve "ev kadınlarına" dönüştürülmesi bu kadınların sınırsız ve aşırı sömürülmesini olanaklı kılmıştır (Mies, 2011). Mies'e göre kadınlar bir taraftan "ev kadını" olarak tanımlanırlar ve ücretli emek kategorisinden dışlanırken diğer taraftan yine kadınlık tanımı üzerinden ucuz, uyumlu, kolay manipüle edilebilir "evcil" kişiler olarak uluslararası sermayenin küresel birikim sürecinde aradığı iş gücüdür. Mies bu sürece ev kadınlaştırma (housewifization) demektedir. Ev kadını yaftası kadın emeğini ucuzlatır (Atasü Topçuoğlu, 2010).

Kadınlar sadece kayıtlı sektörün dışına itilmekle kalmamış, yarı-zamanlı çalışma ile sözleşmeli çalışma, ücretsiz aile işleri biçiminde çeşitlilik gösteren bütün o kayıt dışı örgütsüz ve güvencesiz üretim ilişkileri içinde kapitalist kalkınmaya yeniden eklenmişlerdir.

Müdahalenin, düzenlemenin ve vergilemenin dışında kalan bu üretim alanı kârlılığı iki şekilde arttırır. Birincisi "kayıtsız emek korunmasız emektir ve ekleyelim ki genellikle örgütsüz emektir yani enformelleşme sosyal güvenlik, işçi sağlığı, iş güvenliği gibi masraf ve vergileri ortadan kaldırır (Stark, 1989). Hele ki üretimin eve kadar götürülmesi üretim araçlarının yenilenmesi ya da korunması gibi yatırımları da ortadan kaldırır ve işvereni "sendikaların üretim üzerindeki etkisinden", devletin asgari ücret gibi ekonomik ve sosyal refah düzenlemelerinden kurtarır (Atasü Topçuoğlu, 2010).

Kadınlar daha çok formal sektörde değil enformel sektörde istihdam edilmektedir. Enformel

ev eksenli çalışmanın hem ataerkillik hem de kapitalizm tarafından inşa edilen bir üretim biçimi olduğu kabul görmektedir. Ev ve dışarıda yapılan aynı işlerin ücretleri farklıyken, ev eksenli çalışanların tamamına yakını kadındır (Atasü Topçuoğlu, 2010). Kadınlar açısından da evdeki bütün faaliyetler annelik ya da eşlik rolünün bir parçası olarak tanımlanır ve ataerkil ideolojinin içselleştirilmesiyle, kadın emeği emek olmaktan çıkıp kadınlık olarak algılanmaktadır (Atasü Topçuoğlu, 2010). Ataerkil algılar sadece yapılan işe verilen emeğin saklanması ve görünmezleştirilmesini sağlamaz aynı zamanda emeği değersizleştirir. Ataerkil saklama kadınlar tarafından da içselleştirilmiştir. Ev işinin iş tanımından dışlanması ev işi tanımı altındaki bazı işlerin de iş tanımının dışına çıkarılmasını gerektirir. Dikmek, yıkamak, temizlemek, pişirmek gibi.

Bir taraftan sanayi üretimi artarken diğer taraftan tarımda da kadınların emeği "aileyi geçindiren kişinin" çalışmasına ek olarak kabul edilen ve başkasının bakmakla yükümlü olduğu "ev kadınları"nın faaliyetleri olarak görülüyordu. Oysa gerçek hayatta bu kadınlar yalnızca bütün ev işlerini yapmakla kalmayıp aynı zamanda tarımdaki işlerin de çoğunu yapıyorlardı. Kırsal işgücünün ana gövdesini oluşturuyorlardı. Üstelik birçok durumda erkekler ya işsiz ya da başka kentlere göç ettiği ve para göndermediği için aileyi gerçekten geçindiren kadınlardı (Mies, 2011).

Birçok ülkede sosyal refah devleti tarafından üstlenilen toplumsallaşmış hizmetlerin (sağlık, eğitim, enformasyon, ulaşım) giderek artan oranda özelleştirilmesi, kadınların ev kadını olarak yaptığı işlerin de muazzam bir şekilde artması anlamına gelir. Mies'in erken bir dönemde tespit ettiği gibi üçüncü dünyada kadınların bu dönemde kapitalist kalkınmaya eklenme yöntemi kapitalist merkezlerde işin yeniden örgütlenmesi için bir model oluşturmuştur (Mies, 2011). Günümüzde AB ülkelerine baktığımızda kısmi zamanlı çalışmanın özendirilmesi sonucu bu tür çalışma biçimlerinin yaygınlaştığını ve kısmi zamanlı çalışanların büyük kısmının kadınlar olduğu görülmektedir.

İş ve aile yaşamını uzlaştırma politikaları son 20-30 yıldır artan bir önemle AB, OECD, BM gibi

uluslararası kuruluşlar tarafından ele alınmaktadır (İlkkaracan, 2010). Kısmi zamanlı çalışmanın yaygınlaştırılması bir taraftan kapitalizmin geldiği aşamada işsizliğe bir çözüm olarak sunulurken diğer taraftan da aile ve iş yaşamının uzlaştırılmasında önemli bir politika olarak sunulmuştur. Örneğin, Hollanda'da kısmi zamanlı çalışma o kadar yaygınlaşmıştır ki artık a-tipik olmaktan çıkmıştır (Plantenga, 2010). Hollanda'da bir yandan kadın-erkek istihdam oranları arasındaki fark kapanırken öte yandan kısmi zamanlı çalışmanın daha çok kadınlar tarafından yapılması nedeniyle mesleki ve sektörel cinsiyet ayrımcılığı ve cam tavan sendromu sonucu kadın erkek ücretleri arasındaki uçurum ciddi şekilde artmıştır. Aile ve iş yaşamını uyumlaştırma politikaları çerçevesinde Fransa'da nakit transferi ve aile gelirine dayalı vergi teşviki politikaları toplumsal cinsiyet, sınıf ve göçmen statüsüne dayalı eşitsizlikleri pekiştirmektedir. Erkeklerin ev içi ücretsiz işleri kadınlarla paylaşmadaki direnci İsveç'ten Meksika'ya ortak özelliştir (İlkkaracan 2010).

Kapitalizm ve Ataerki Kısacasında Türkiye'de Kadın Emeği

Cumhuriyetin kurulmasından önceki sanayi yapısı tarıma dayalıdır ve imalat sanayii gelişmemiştir. I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sürecinde iyice gerileyen sanayi üretimi Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte 1923-1929 döneminde bir toparlanma yaşamakla birlikte sınıai yapıda bir dönüşüm sözkonusu olmamıştır. Bu kuruluş döneminde sanayinin genel olarak cumhuriyet öncesi yapısını koruduğu, geleneksel zanaatların el tezgahlarının ve küçük sanayiinin sınıai faaliyetlerin büyük bölümünü oluşturduğu bu yapıda gıda, deri ve dokuma kolları imalat sanayi içindeki yüksek payını korumaktadır. Bu dönemde Türkiye dünya ekonomisine esas olarak hammadde ihraç edip, sınıai tüketim malı ithal ederek katılmaktadı (Boratav, 2004). Bu dönemde genel olarak asıl istidam alanı tarımdır. Kadınlar için asıl istihdam alanı tarım olmuş, sanayi istihdamı içindeki payları çok kısıtlı olmuştur.

Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte devletin yeni yönetici kadroları batılılaşma ve modernleşme projesinin dışavurumu olarak kadınların kamusal alana katılımını sağlayacak yasal ve kurumsal

düzenlemelerde bulunmuştur. Getirilen eğitim fırsatlarından yararlananlar öncelikle kentli ve üst gelir gruplarından ailelerin kızları olmuş ve uzman mesleklerde çalışma fırsatı bulmuşlardır. Kadınların büyük çoğunluğu için eğitim yoluyla nitelik kazanmak ve gelir getirici istihdamda yer almak mümkün olmamıştır. Alt gelir gruplarından kadınların istihdama katılmaları ise yüksek gelirli uzman mesleklerde çalışan kadınların ev ve bakım işlerini üstlenmeleri biçiminde ortaya çıkan ev hizmetleridir. Üst gelir gruplarında ise uzman mesleklerde çalışan kadınlar açısından cinsiyete dayalı işbölümü kadınlar arası görev devriyle herhangi bir sıkıntıya uğramadan korunmaktadır. II. Dünya savaşı sırasında erkeklerin seferberlik nedeniyle silah altına alınmaları sonucu işgücü içinde kadınların ve çocukların oranı biraz artmıştır. Sınai işgücündeki oranları %16 civarında olan kadınların ezici çoğunluğu tütün, mensucat ve gıda işkollarında çalışmaktadır. Düşük ücretli ve emek yoğun olan bu iş kollarında kadın işçilerin ücretleri erkek işçilerin ücretlerinin yarısı ile dörtte üçü arasındadır (Toksöz, 2011).

Türkiye’de 1950 sonrası dönemde eğilim milli gelirden ve istihdamda tarım sektörünün payının azalmasına koşut olarak kadınların işgücüne ve istihdama katılım oranlarının gerilemesi yönündedir. 1970’lere kadar ithal ikameci dönemde kadınlar için asıl istihdam alanı tarım olmaya devam etmiş, sanayi istihdamı içindeki payları çok kısıtlı olmuştur.

1960’lı-1970’li yıllar boyunca dayanıklı tüketim mallarının yerli üretimi artmış işçi sınıfının sayısal ve örgütlü gücünde artış olmuş ve üretken sermayeler kendini yeniden üretememeye başlamıştır (Ercan, 2008). 1978-1979’da döviz darboğazı şeklinde ortaya çıkan krizin ithal ikameci politikalarından kaynaklandığı ve bu politikaların yerine ihracata yönelmenin gerekliliği öne sürülmüştür. Dolayısıyla bu dönem, sermayenin uluslararası ölçekte yeniden yapılanması ile uyumlu olarak ülke içinde sermaye birikiminin ulaştığı aşamaya bağlı olarak açığa çıkan sorunların çözümü için “ihracata yönelik” sanayileşmeye geçiş dönemidir (Ercan, 2008). 24 Ocak kararları ile 1970’li yıllarda IMF nin dış tıkanma koşulları altında bunalan pekçok az gelişmiş ülkeye empoze ettiği standart istikrar politikası paketi ile daha ziyade Dünya Bankası

tarafından geliştirilen tipik bir yapısal uyum programının tüm bilinen unsurlarını uygulamaya başlanmıştır. İşgücü piyasası, ücretler ekonomi dışı yani askeri ve yasal yöntemlerle disiplin altına alınmıştır. 1988 yılı 1980 sonrası emek gelirleri bakımından bir “dip nokta”dır. Asgari ücretlerle sanayi kesimi işçilerinin reel ücretleri paralel hareket etmektedir (Boratav, 2004).

1980’lerde ihracata yönelik sanayileşme modeline geçilmesine rağmen imalat sanayi istihdamı ve bunun içinde kadınların oranı sınırlı kalmıştır. 1980 sonrası uygulanan yapısal uyum programlarının ve ihracata dayalı sanayileşme modelinin ücretlerdeki gerilemeye rağmen istihdam artışı yaratma potansiyeli zayıf kalmıştır (Toksöz, 2011). Türkiye’de ihracata yönelik sanayileşme sürecinde kadın işgücüne talebin düşük kalması geleneksel cinsiyetçi işbölümünün devamını ve sermaye ile patriarka arasında kadınların hane içindeki karşılıksız emeklerine dayanan uzlaşmanın korunmasını sağlamıştır (Toksöz, 2011).

1985’de kadın istihdamı içinde sanayinin %4 olan payı 2007’de %14’e çıkmıştır. Kadınların ağırlıklı istihdam edildikleri işkolları yine aynıdır. Sanayide istikrarlı bir cinsiyete dayalı sektörel ve mesleki ayrışma vardır, kadınlar tekstil, konfeksiyon ve gıda işkollarında niteliksiz işlerine hapsolmüştür. Özellikle giyim eşyası işkolunda uluslararası piyasalarda rekabet gücü esas olarak kadın işgücünün düşük ücretlerle ve çoğu zaman kayıt dışı istihdamı üzerinden sağlanan esneklikle yaratılmıştır. Bu esneklikte fason üretim faaliyetinde bulunan küçük üretim birimlerinde patriarkal ilişki ağları sayesinde kadınların ücretsiz aile işçisi olarak karşılıksız kullanılan emeği, evde parça başı çalışan yerli kadınların emeği veya atölyelerde göçmen kadınların aşırı ucuz emeği hayati önem taşımaktadır (Toksöz, 2011).

Türkiye’de diğer ülkelerden farklı olarak kadın istihdamında büyük bir artış gerçekleşmemiştir. 1980 sonrasında her ne kadar Türkiye’de de kadın emeği genel olarak tekstil, giyim gibi sektörlerde yoğunlaşsa da diğer geç kapitalistleşen ülkelere kıyasla kadınların istihdamdaki payı düşüktür (Toksöz 2004; Yaman Öztürk 2010). Türkiye’de, işgücüne

ve istihdama katılımında kadınlar ve erkekler arasında büyük bir fark ve kadınların işgücüne katılma oranlarının düşme eğilimi içinde olmasının, diğer gelişmekte olan ülkelerden ayırt edici özelliği olduğu belirtilmektedir (Toksöz, 2011).

1980'li yılların sonunda Türkiye'nin kapitalist dünya ekonomisi ile eklemlenme sürecinde yeni bir aşamaya gelinmiştir. Bu dönüşümün en temel özelliği 1989 yılında sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasıdır (Boratav, 2004; Kepenek, 2001; Yentürk, 2003). Bu dönem Türkiye'nin 1990 yılından itibaren dünya konjontürüne de damgasını vuran "spekülatif sermaye hareketlerinin gelişmekte olan ülkelere yönelmesi" şeklinde özetlenebilecek bir gelişme ile karşı karşıya kalması olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde yerli paranın değerlenmesi, faiz oranının yükselmesi, iç talebin artması, reel sektörün rekabet gücünü azaltan faktörler olarak değerlendirilmektedir. İhracat ürünlerinin dış fiyatları artmış, ithalat ucuzlamış, imalat sanayi ihracatı ve üretimi azalma göstermiştir (Yentürk, 2003). Finansal serbestleşme ile birlikte Türkiye ekonomisi giderek artan boyutlarda sermaye hareketlerindeki dalgalanmaların etkisi ve sık sık tekrarlanan finansal kargaşa ve krizlerin tehdidi altına girmiştir (Boratav, 2004). Her ne kadar bu döneme finansal liberalizm damgasını vursa da, süreç bütünsel olarak değerlendirildiğinde Ankara Anlaşması (1963) ile başlayan Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin üçüncü adımı olarak Gümrük Birliği'ne doğru giden süreçte 1988'de yeni ithalat rejimine geçiş başlamış ve 1990'da ithalat kısıtlamaları kaldırılmıştır. Finansal yapıların gelişmesiyle 1990'lar boyunca kadın istihdamı bankacılık sektöründe artmıştır (Yaman Öztürk, 2010).

1990'lı yılların sonundan itibaren Türkiye kapitalist dünya ekonomisine eklemlenme sürecinde, son 10 yıldır aralıksız devam eden 1998-2008 IMF ile standby anlaşmaları,⁷ IMF ve Dünya Bankası destekli yapısal uyum programları ve AB'ye uyum çerçevesinde pek çok yapısal reform gerçekleştirilerek sermayenin uluslararasılaşmasının önündeki engeller tamamen kaldırılmış ya da başka bir ifadeyle sermayenin serbest ve "güvenli"

uluslararası hareketi yasal düzenlemelere kavuşturulmuştur. Bu süreçte kamu kesimi harcamaları azaltılmış, personel reformu gerçekleştirilmiş, yeni iş kanunu çıkarılmış, sosyal güvenlik reformu yapılmış, tarımda fiyat teşvik sisteminin kaldırılması ile kamu harcamaları azaltılmış, telekomünikasyon ve enerji sektörlerinin özelleştirilmeleri tamamlanmıştır (Yeldan, 2003)⁸. 2003 yeni İş kanunu ile çalışma ilişkileri alanında esnek istihdam biçimleri düzenlemeye kavuşturulmuş sosyal güvenlik reformu ve bireysel emeklilik yasası çıkarılarak bu alan özel sermayeye açılmıştır (Müftüoğlu, 2003). 2001 krizi sonrasında Bankacılık Reformu ile sermaye piyasalarının düzenlenmesi tamamlanmıştır. Dolayısıyla, Türkiye'nin Dünya ve AB kapitalist ekonomilerine eklemlenmesinde yasal düzenlemeler tamamlanmıştır.

Günümüzde de Türkiye'de kadınlar işgücüne oldukça düşük oranda katılmaktadır. Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranı %28.8'dir (TÜİK-Hanehalkı İşgücü Anketleri, 2011). Kentlerde bu oran daha da düşmektedir (%24.8). Aslında kadınların istatistiklerde yer alan oranlardan daha yüksek oranda işgücüne katıldığı, marjinal işlerde çalıştıkları, ancak kendilerini çalışıyor kabul etmemeleri nedeniyle istatistiklerde ev kadını olarak yer aldıkları da belirtilmektedir (Çınar, 1994; Ecevit, 1997; Lordoğu, 1990; Özbay, 1994). Ancak enformel sektörde çalışan kadınların da dikkate alınması durumunda sonuç değişmemekte, kadınların işgücüne katılım oranının oldukça düşük olduğu saptaması geçerliliğini korumaktadır.⁹

Türkiye'de kadınların çalışma yaşamında sınırlı yer almalarının nedenleri pek çok çalışmaya konu olmuştur (Çınar, 1994; Çitçi, 1986; Ecevit, 1997; Eyüboğlu, 2000; Özar, 1994; Özbay, 1994). Ataerkil zihniyet yapısından kaynaklanan sınırlamalar (koca ya da baba engeli, çocuk bakımı ve ev işleri), eğitim düzeylerinin düşük olması ve olumsuz çalışma koşulları (uygun iş bulamama, temiz işyeri arayışları, cinsel taciz) vb. nedenlerle kadınların çalışma yaşamında sınırlı yer aldıkları belirtilmektedir. Sanayileşme ve kırdan kente göç olguları sonucunda, göçün yarattığı işgücü arzını karşılayacak oranda yeni işlerin yaratılmaması ve kadınların yaratılan yeni

işlere uygun nitelikleri taşımamalarının da kırdan kente göç sonrası işgücü dışında kalmalarına neden olduğu belirtilmektedir. Orta ve üst gelir gruplarındaki kadınların ise yükseköğretim görerek- ağırlıklı kadınlar özgü görülen- uzman mesleklerde istihdama katıldıkları görülmektedir. Bu olgunun sadece Türkiye'nin değil içinde yer aldığı Ortadoğu coğrafyasının da ortak özelliği olduğu belirtilmektedir (Toksöz, 2011).

Yüksek eğitilmiş kadınların işgücüne katılım oranlarının yüksekliği onların iş ve aile yaşamını uzlaştırma olanaklarının varlığına bağlayan İpek İlkkaracan'a göre aldıkları görece yüksek ücretler piyasa üzerinden ev ve çocuk bakım hizmeti temin etmelerini mümkün kılmaktadır. İstihdam edildikleri formel sektör işyerlerinde hamilelik ve doğum durumunda yasaların sunduğu haklardan yararlanmakta iş yaşamına ara vermeden emeklilik haklarına kavuşmaktadırlar. Daha düşük eğitim düzeylerindeki kadınlar ise çoğunlukla enformel nitelikteki işlerde çalışmaları ve ücretlerinin görece düşüklüğü nedeniyle bu tür "uzlaştırma imkanlarından yoksun" dur (Toksöz, 2011).

2000'li yıllardaki krizler kadınların ücretli emek piyasasındaki konumlarını daha da kötüleştirmiştir. 2001 krizinin ardından kadınlar emek piyasasının dışına itilmişlerdir. Gizli bir rezerv işgücü olma özellikleri kadınların emek piyasasındaki dezavantajlı ve eşitsiz konumlarını ortaya koymaktadır. Kadınların gizli rezerv olarak kullanılması ataerkilliğin nasıl sermaye birikimi yararına işlev gördüğünü ve bu anlamda sınıflar arası bölüşüme dair sonuçları olduğunu göstermektedir (İzdeş, 2010).

2008/2009 krizinin en çarpıcı etkisi istihdamdaki azalma ve işsizlikteki artıştır. Krizin kadın emeği üzerindeki etkilerine kısaca bakıldığında kadınların işgücüne katılım oranlarını arttırdığı erkeklerin işsiz kalmasıyla azalan hane gelirini telafi etmek için giderek daha çok sayıda kadının gelir getirici çalışmaya yöneldiği görülmektedir (Toksöz, 2009). Tarım yine başlıca istihdam alanıdır. Kadınlar açısından esas istihdam artışı ücretli çalışmada değil ücretsiz aile işçileri ve kendi hesabına çalışanlardır.

Dolayısıyla kadınların artan istihdamı kayıtdışı ve korunmasızdır. Kadınların krizle birlikte yükselen işsizlik oranları ise izleyen dönemde erkeklerinki gibi azalmamış yüksek düzeyini korumaya devam etmiştir (Toksöz, 2011). Krizlerin ardından enformel alan daha da genişlemektedir. Kadınların anlatıları kocalarının da kayıtlı işlerini kaybettikleri yeni bulunana işlerin daha düşük ücretli sosyal güvencesi olmayan işler olduğunu ortaya koymaktadır (Atasü Topçuoğlu, 2010).

Sonuç Yerine

Emeğin ulusal sınırlar içine hapsedildiği ve sermayenin uluslararasılaştığı günümüz kapitalizmi, serbest piyasa ve özel mülkiyete dayalı bu üretim biçiminin ilk ortaya çıktığı dönemdeki formundan oldukça farklılaşmıştır. Varlığını korumak için sürekli genişlemek ve üretilen artıktan el koyduğu kısmı arttırmak zorunda olan sermaye, önce piyasa için üretimi inşa etmiş, sonra üretimin ölçeğini büyütmüş, bunun sınırlarına dayanınca da üretim süreçlerini parçalamıştır. Artık piyasada satın aldığımız bir metanın hangi parçası hangi ülkede üretildi, bu parçalar nerede biraraya getirildi sorularına cevap vermek hiç de kolay değildir. Emekçi yığınlar için son derece acılı gerçekleşen bu süreçte emek formları da büyük ölçüde değişmiştir. Toplumun daha fazla bir kısmı proleter olarak iş piyasasında yerini almıştır. Üretilen artıktan aldıkları pay ve çalışma koşulları, dönemsel olarak örgütlülükleri oranında iyileşmiş ya da kötüleşmiştir. Bütün bu süreçte varlığını koruyan bir emek biçimi olarak ev emeği, ev eksensiz çalışma ve her koşulda daha düşük ücret için çalışma biçiminde kadın emeği olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel olarak belirlenen üretim ve yeniden üretim ilişkileri içinde her zaman ikincil konumda olan kadın emeğinin bu tabiiyeti ancak patriarkal kapitalizmin uyumlu birlikteliğiyle açıklanabilir. Evde karşılıksız olarak, işyerinde düşük ücretle var olabilen kadın emeği daimi olarak hem erkeklerin hem de kapitalizmin hizmetindedir. Meseleyi sadece toplumsal cinsiyet ya da sadece sınıfsal bir bakış açısıyla değerlendirmek ve kadın emeğini ve dolayısıyla kadını özgürleştirmek imkânlı değildir. Maddi hayatın koşulları gereğince zaman zaman sınıfsal, zaman zaman cinsiyete dayalı boyutu öne

çıkan bu sömürü ilişkisi ancak bütüncül bir bakış açısıyla tam olarak tahlil edilebilir. Bu çalışmada yapılmaya çalışılan da budur. Vardığımız sonuç, kadın emeğinin hem erkekler ve hem de kapitalizm için gerekli, değerli ve vazgeçilmez olduğudur. Bu durumda üretimden gelen bir güce ve dolayısıyla özgürleşme potansiyeline de sahiptir.

Dipnotlar

1 Üretimin uluslararasılaşmasının yeni olmadığı ancak küreselleşmenin işlevsel entegrasyon (functional integration) anlamında yeni olduğunu belirtilmektedir (Dicken, 2003; Sturgeon, 2008).

2 Teknolojik gelişim özellikle üretim araçlarında ve ulaşım ve iletişim teknolojisindeki ilerlemeler, bilgisayar sistemlerinin kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Savran 2008; Dicken 2007). Teknolojik gelişmelerin bu süreçteki rolü çoğunluk tarafından paylaşılmaktadır ancak üretimin uluslararasılaşmasının nedeni olarak sunulması ve teknolojik determinizm eleştirileri için bkz. Savran 2008.

3 Böyle bir tartışma için bkz. Mies 2011.

4 Bunun iyi bir örneği için bkz. Caulson ,Magas ve Wainwright 1975.

5 Kapitalizm ve Ataerkillik tartışmaları için bkz. Hartman 1992; Acar Savran 2004a; Yaman-Öztürk 2012; Toksöz, 2011.

6 Doğrudan yatırım "bir ülkede bir firmayı satın alma veya yeni kurulan bir firma için kuruluş sermayesi sağlama veya mevcut bir firmanın sermayesini arttırma yoluyla o ülkede bulunan firmalara yapılan ve kendisiyle birlikte "teknoloji", işletmecilik bilgisi" ve "yatırımcının kontrol yetkisi"ni beraberinde getiren yatırımdır" (Karluk, 1983:15).

7 Ayrıntılı bilgi için bkz. BSB 2006; Yeldan, 2003.

8 Bu dönemde çıkarılan yasaların ayrıntılı bir dökümü için bkz. Ercan, 2003.

9 Özbay formal sektörde çalışan kadın sayısı kadar enformel işler yapan kadın olduğu tahminini yürütmektedir (Özbay, 1994). Enformel sektörde çalışan kadınlar için ayrıca bkz. Atasü-Topçuoğlu, 2010; Erdut, 2005. Ev eksenli çalışanların çoğu kendini "ev kadını" olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle istatistiklerde ev eksenli çalışanlar kategorisinde yer alan kadınlar ev eksenli çalışan kadınların tamamını yansıtmaz. Kadınlar ev eksenli alımda yaptıkları işleri kadınlığın bir parçası olarak algılamakta ve kazandıkları parayı da katkı harçlık, yan etki ve ek bir "aile bütçesine katkı" olarak görmektedirler (Atasü-Topçuoğlu, 2010).

KAYNAKLAR

Acar Savran, G. (2004a) Kadınların Emeğini Görünür Kılmak: Marx'dan Delphy'ye Bir Ufuk Taraması.

G. Acar-Savran, Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm içinde.

Acar-Savran, G. (2004b) Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm, Kanat Yayınları.

Acar-Savran, G., Tura Demiryontan, N. (der.) (2008) Kadının Görünmeyen Emeği. Yordam Yayınevi.

Albitton, R., Itoh, M., Westra, R., Zuege, A. (eds) (2001) Phases of Capitalist Development: Booms, Crises Globalization, Basingstoke: Palgrave.

Ardittis, S. (1994) East-West Migration: An Overview of Trends and Issues. S. Ardittis (ed.), The Politics of East-West Migration, New York: ST. Martin's Press, s.3-46.

Arrighi, G. (2000) Uzun Yirminci yüzyıl: Para, Güç ve Çağımızın Kökenleri, Ankara: İmge.

Atasü Topçuoğlu, R. (2010) Kapitalizm ve Ataerkillik Enformel Alanda Nasıl Eklemlenir Bilinçli Saklama ve Saklayarak Değersizleştirme Mekanizmalarının Ev Eksenli Çalışmada İşleyişi" S. Dedeoğlu ve M. Yaman Öztürk (der.) Kapitalizm Ataerkillik ve Kadın Emeği içinde, SAV Yayınları.

Bora, A. (2005) Kadınların Sınıfı, Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası, İstanbul: İletişim Yayınları.

Boratav, K. (2004) Türkiye İktisat Tarihi.(8th ed.) Ankara: İmge Yayınları.

Caulson, M., Magas, B., Wainwright H. (1975) The Housewife and Her Labour Under Capitalism- A Critique. New Left Review, 1/89, Jan-Feb.

Çınar, M. (1994) Unskilled urban migrant women and disguised employment: Home working women in Istanbul, Turkey. World Development, 22(3): 369-380.

Çiççi, O. (1979) "ürk Kamu Yönetiminde Kadın Görevliler. Türk Toplumunda Kadın, (der.) Nermin Abadan-Unat, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği, s.241-270.

Clarke, S. (2001) Class Struggle and The Global overaccumulation of capital. in Albitton R., Itoh M., Westra R. and Zuege A. (eds) Phases of Capitalist Development: Booms, Crises Globalization, Basingstoke: Palgrave.

Dedeoğlu S., Yaman-Öztürk M. (der.) (2010) Kapitalizm Ataerkillik ve Kadın Emeği, SAV Yayınları.

Delphy, C. (1992) Baş Düşman. G. Savran, N. Tura (der.) içinde, s.71-91.

Delphy, C. (1999) Baş Düşman Patriarkanın Ekonomi Politikası. İstanbul: Saf

Dicken, P. (2003) Global Shift: Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century. (4th ed.), London: Sage.

Dicken, P. (2007) Global Shift: Mapping The Changing Contours of the World Economy. 5th edition, New York, London: The Guilfords Press.

Dijkstra, A.G. (1997) Women in Central and Eastern Europe: A Labour Market in Transition. in Gender and Economics: A European Perspective, ed. by A.G. Dijkstra and J. Plantenya, London and New York: Routledge, s.118-135.

Ecevit, F.Y. (1997) Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri. Şirin Tekeli (der.) içinde, s. 117-128.

Ecevit, F.Y. (2000) Türkiye'de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi. 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde, Türkiye İş Bankası Yayınları.

Engels, F. (1987) Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Sol Yayınları, Ankara

Ercan, F., Karakaş D., Tanyılmaz K. (2008) Türkiye'de Sermaye Birikimi, Sanayileşme Politikaları ve Sektörel Değişimler. G.E.Arslan (ed), Çeşitli Yönleriyle Cumhuriyetin 85.Yılında Türkiye Ekonomisi içinde, Ankara, Gazi Üniversitesi Hasan Ali Yücel Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını No:4: 213-254

Ercan, F. (2006) *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*. İstanbul: Bağlam.

Erdut, T. (2005) İşgücü piyasasında enformelleşme ve kadın işgücü. *Çalışma ve Toplum*, 3.

Eyüpoğlu, A., Özar Ş., Tanrıöver, H.T. (2000) Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Boyutları. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

Folbre, N. (2005) *Valuing Care: A Feminist Critique of Global Capitalism*, International Interdisciplinary Congress on Woman, Seul. Erişim adresi: <http://www.wv05.org/english3/speech/4.3.NancyFolber.pdf>.

Fröbel, F., Heinrichs, J., Kreye, O. (1981) *The New International Division of Labour*. New York: Cambridge University Press.

Gereffi, G., Korzeniewicz, M. (eds) (1994) *Commodity Chains and Global Capitalism*. London: Praeger.

Gimenez, M. E. (2004) *Connecting Marx and feminism in the era of globalization: A preliminary investigation*. *Socialism and Democracy*, 8(1): 85-106.

Gimenez, M. E. (2005) *Capitalism and the oppression of women: Marx revisited*. *Science & Society*, 69(1):11-32.

Gülalp, H. (1987) *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*. 2nd edition, Ankara: Yurt Yayınları.

Gülalp, H. (1993) *Kapitalizm Sınıflar ve Devlet*. 1st edition, İstanbul: Belge yayınları

Hartmann H. (1992) Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği. G. Savran, N. Tura (der.) içinde, s.128-170.

Humpries, B. (2001) *Women and Suffrage*. In *Defence of Marxism*, Erişim adresi: <http://www.marxist.com/women-and-the-suffrage.htm>. Erişim tarihi: 10.12.2012.

İlkaracan, İ. (2010) *Emek Piyasasında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Doğru İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları*. İTÜ BMT-KAUM.

İzdeş, Ö. (2010) Türkiye'nin krizleri önce kadınları vuruyor" Mit mi Gerçek mi? Emek piyasasında kadınlar. S. Dedeoğlu ve M. YamanÖztürk (der.) *Kapitalizm Ataerkillik ve Kadın Emeği*, içinde SAV Yayınları.

Kalaycıoğlu, S., Rittersberger Tılıç H. (2001) *Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar*, Ankara: Su Yayınları.

Kandiyoti, D., (1995) *Ataerkil Örüntüler: Türk Toplumunda Erkek Egemenliğinin Çözümlemesine Yönelik Notlar*", Şirin Tekeli der. içinde, 367-382.

Karlık, R. (1983) *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları*. İstanbul: Ekonomik Yayınları Dizisi:13.

Kepek, Y., Yentürk, N. (2001), *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Keyder, Ç. (1983) *Toplumsal Tarih Çalışmaları*. Ankara: Dost Kitabevi yayınları.

Korum, U. (1977) *Türk İmalat Sanayii ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme*. Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 408.

Kurtuluş-Kıroğlu, M.M. (2005) *Bulgaristan Göçmeni Kadınların Çalışma Yaşamına Bakış Açılıarı*. F. Ercan, Y.Akkaya (der.) *Kapitalizm ve Türkiye II* içinde, Ankara: Dipnot Yayınları.

Lordoğlu, K. (1990) *Eve İş verme Sistemi İçinde Kadın İşgücü Üzerine Bir Alan Araştırması*. İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı Yayınları.

Lordoğlu, K., Minibaş, T. (1999) *Çalışmaya Hazır İşgücü Olarak Kentli Kadın ve Değişimi*. Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

Marx, K. (1990) *Capital I*. Londra: Penguin.

Meulenbelt, A. (1987) *Feminizm ve Sosyalizm*. İstanbul: Yazın yayıncılık.

Mies M. (2011) *Ataerki ve Birikim Uluslararası İşbölümünde Kadınlar*.Ankara: Dipnot yayınları.

Mill, J.S. (1869) *The Subjection of Women*, Erişim adresi: <http://www.constitution.org/jsm/women.htm>. Erişim tarihi 10.11.2012.

Molyneux, M. (1992) *Ev Emeği Tartışması ve Ötesi*.G. Savran, N. Tura (der.) içinde, s.92-127.

Morokvasic, M. (1988) *Cash in Hand for The First Time: The Case of Yugoslav Immigrant Women in Western Europe*. in C. Stahl (ed.), *International Migration Today, Volume 2. Emerging Issues*, UNESCO: University of Western Australia, Centre for Migration and Development, s.155-167.

Müftüoğlu, Ö. (2003) *Çalışma yaşamında kuralınlığın kurallaştırılması: Yeni çalışma yasaları üzerine bir değerlendirme*. *İktisat*, 435, 36-44.

Özar, Ş. (1994) *Some observations on position of women in the labour market in development process of Turkey*. *Boğaziçi Journal*, 8(1-2): 21-43.

Özbay, F. (1994) *Female labour in rural and urban Turkey*. *Boğaziçi Journal*, 8(1-2): 5-19.

Özbay, F. (1997) *Kadınların Eviçi ve Evdışı Uğraşlarındaki Değişme*. Şirin Tekeli (der.) içinde, s.129-158.

Özbay, F. (1998) *Türkiye'de Kadın Emeği Ve İstihdamına İlişkin Çalışmaların Gelişimi*", *Küresel Pazarlar Açısından Kadın Emeği ve İstihdamındaki Değişimler Türkiye Örneği*. (der.) Ferhunde Özbay, İstanbul: İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, s.147-171.

Öztürk, Ö. (2006) *Emperyalizm kuramları ve sermayenin uluslararasılaşması*. *Praksis*, 15: 27-31.

Palloix, C. (1977) *The self-expansion of capital on a world scale. The Rewiev of Radical Political Economy*, II, 2.

Rosenberg, C. (1990) *Kadınlar ve Perestrojka*, İstanbul: Pencere Yayınları.

Satlıgan N., Savran S. (eds) (2009) *Dünya Kapitalizminin Krizi*. İstanbul: Belge yayınları.

Savran, S. (2008) *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*. İstanbul: Yordam yayınları.

Savran, G. (1986) *Sosyalist Feminizm Olanaklı mı?*. Onbirinci Tez, sayı 1, ikinci baskı.

- Savran, G.** (1998) Manifesto'nun kör noktası. Sınıf Bilinci, sayı 21.
- Savran, G., Tura N. (der.)** (1992) Kadının Görünmeyen Emeği Maddeci Bir Feminizm Üzerine. İstanbul: Kardelen Yayınları.
- Scott, H.** (1974) Does Socialism Liberate Women: Experiences From Eastern Europe, Boston: Beacon Press.
- Secombe, W.** (1974) The house and her labour under capitalism. New Left Review, 1/83, Jan-Feb.
- Smart, C.** (1992) Disruptive Bodies and Unruly Sex: The Regulation of Reproduction and Sexuality in the 19th Century. Regulating Womanhood (ed. Carol Smart) içinde, Chatham: Routledge.
- Sturgeon, T.J.** (2008) From Commodity Chains to Value Chains: Interdisciplinary Theory Building in an age of Globalization. MIT- IPC-08-001 also Chapter 6 in J. Bair (eds) Frontiers of Commodity Chain Research, Stanford University Press 2008.
- Talas, C.** (1996) Toplumsal Politika. 4. Baskı, Ankara: İmge Kitapevi.
- Tekeli İ., İlkin S.** (1987) Dünyada ve Türkiye'de Serbest Üretim Bölgelerinin Doğuşu ve Dönüşümü. Ankara: Yurt Yayınları 16.
- Tekeli, Ş (der.)** (1995, Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toksöz, G.** (2012) Kalkınmada Kadın Emeği. Varlık Yayınları.
- Toksöz, G.** (2009) Kriz koşullarında Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden İşgücü Piyasaları. ILO Ankara Ofisi.
- Tören, T.** (2007) Yeniden Planlanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı ve Türkiye Uygulaması. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- TÜİK** Hanehalkı İşgücü Anketleri.
- Tura, N.** (1998) Proleter aile nasıl kurtulur. Sınıf Bilinci, sayı 21.
- Türkay, M.** (2009) Sermaye Birikimi, Kalkınma Azgelişmişlik: Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Vergara, F.** (2002) Liberalizmin Felsefi Temelleri. İstanbul: İletişim.
- Vogel, L.** (2003) Marksist Teoride Kadın. İstanbul: Pencere Yayınları.
- Walby, S.** (1989) Theorizing patriarchy. Sociology, 23:213-234.
- Walby, S.** (1992) Theorizing Patriarchy. Oxford: Blackwell Publishers.
- Wallerstein, I.** (1974) The rise and future demise of the world capitalist system: Concepts for comparative analysis. Comparative Studies in Society and History, 16(4): 387-415.
- Wallerstein, I.** (1991) Tarihsel Kapitalizm. İstanbul: Metis Yayınları.
- Yaman-Öztürk, M.** (2010) Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emeği: 1980'lerden 2000'lere. S. Dedeoğlu ve M. Yaman Öztürk (der.) Kapitalizm Ataerkillik ve Kadın Emeği içinde, İstanbul: SAV Yayınları.
- Yaman Öztük, M.** (2012) Ataerki: Bir kavramın yeniden inşası "Eski" ataerki'nden ataerki kapitalizme. Eğitim Bilim Toplum Dergisi, 10(38):.75-115.
- Yeldan, E.** (2003) Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi. 9th ed., İstanbul: İletişim yayınları.
- Yentürk, N.** (2003) Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 sonrası Krizler. İstanbul: Bilgi Üniversitesi yayınları.